

ABRAHAM İBN DAUD'UN SEFER HA-KABALA İSİMLİ ESERİNDE RABBANİ GELENEĞİN OTANTİKLİĞİ

THE AUTHENTICITY OF THE RABBINIC TRADITION IN ABRAHAM IBN DAUD'S
SEFER HA-QABBALAH

YASİN MERAL

DOÇ. DR., ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DİNLER TARİHİ ANABİLİM DALI
ASSOCIATE PROFESSOR, UNIVERSITY OF ANKARA FACULTY OF THEOLOGY
DEPARTMENT OF HISTORY OF RELIGIONS, ANKARA, TURKEY.

yasinmeral1979@gmail.com

 <http://orcid.org/0000-0001-5794-721X>

 <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1095348>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
29 Mart / March 2022

Kabul Tarihi / Accepted
30 Mayıs / May 2022

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as

Meral, Yasin, "Abraham İbn Daud'un Sefer Ha-Kabala İsimli Eserinde Rabbani Geleneğin Otantikliğı [The Authenticity of the Rabbinic Tradition in Abraham Ibn Daud's Sefer Ha-Qabbalah]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 9/1 (Haziran/June 2022): 1-28

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediğı teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

ABRAHAM İBN DAUD'UN SEFER HA-KABALA İSİMLİ ESERİNDE RABBANİ GELENEĞİN OTANTİKLİĞİ*

Öz

Abraham ibn Daud (öl. 1180), İspanyolu önde gelen Yahudi âlimlerden birisidir. Yaşadığı dönemde İspanya toprakları Hıristiyan krallıklarla Murabitlar ve Muvahhidlerin savaşılarına sahne olmuştur. Bu çalkantılı dönemde Rabbani Yahudiler, aynı zamanda Karailerin inanç ve dinî uygulamalara dair eleştirilerine de maruz kalmışlardır. Abraham ibn Daud, bu süreçte Yahudiliği dışardan gelen hücumlara karşı savunmak üzere biri inanca dair diğeri de tarihe dair iki temel eser kaleme almıştır. İnanca dair eseri, *el-'Aqidetu'r-Râfi'a* adıyla bilinmekte olup orijinali kaybolmuş ve günümüze *ha-Emuna ha-Rama* şeklinde Orta Çağ İbranice çevirisiyle ulaşmıştır. İbn Daud, *el-'Aqidetu'r-Râfi'a* adlı eserinde Yahudiliği Aristo felsefesi ışığında yorumlamaya çalışmaktadır. İbn Daud'un diğeri temel eseri de bu makalenin konusu olan *Sefer ha-Kabala*'dır. Müellif, bu eserinde Karailerin Rabbaniyle karşı eleştirilerini çürütmeye gayret etmektedir. Bilindiği üzere Karailer, 9. asırda teşekkül etmiş bir Yahudi hareketidir. Karailerin temel iddiası, Rabbani Yahudilerin sahiplendikleri Sözlü Toranın herhangi bir kutsallığının olmadığıdır. Karailere göre Sözlü Toranın metinleri olan Mişna ve Talmud, insan ürünü sözlerden oluşmakta olup vahiy mahsulü değildir. Onlara göre Rabbani, Musadan gelmeyen, kendi icat ettikleri bir geleneği takip etmektedirler. Bu sebeple de hiçbir kutsallığı yoktur. Mişna ve Talmud'da birbirine tamamen zıt fikirlerle sahip hahamlardan nakiller bulunduğuna dikkat çeken Karai âlimler, zıt fikirlerin ikisinin de vahiy mahsulü olamayacağını dile getirmektedirler. Karailer, bunun dışında Rabbaniilerin Tevrat'ı keyfi yorumladıklarını, Tanrı tarafından yasaklanmasına rağmen dinde yeni bidatler ihdas ettiklerini öne sürmektedirler. İbn Daud da *Sefer ha-Kabala* adlı eserinde dönemindeki en temel Karai iddialarını çürütmeye gayret etmektedir. İbn Daud'un temel tezi, Rabbani geleneğin Musadan itibaren kesintisiz bir şekilde günümüze geldiğidir. Bunu ispatlama adına her dönemde Rabbani Yahudiliğin kimler tarafından temsil edildiğine değinen müellif, Yahudi dini liderlerini ve onların talebelerini de zikrederek geleneğin kayıt altına alındığına dikkat çekmektedir. İbn Daud, Rabbani geleneğin güvenilir şahitlerin ağzından güvenilir şahitlere iletilindiğini belirterek bu durumun kesintisiz bir gelenek oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre bu tür bir kesintisiz gelenek Karailer için söz konusu değildir. Karailerin heretik bir akım olduğuna vurgu yapan İbn Daud, onları Sadukilerin devamı olarak görmektedir. İbn Daud, Karailere sık sık Sadukiler olarak bahsetmektedir. Bu durum İbn Daud'a has bir bakış açısı değildir. Orta Çağ Rabbani âlimleri Karaileri Sadukilerle özdeşleştirmektedir. İbn Daud'a göre Karailerin iddia ettiğinin aksine Mişna ve Talmud'da köklü fikir ayrılıkları yoktur. O, âlimler arasındaki ayrılıkların detaylarla ilgili konularda olduğunu esasa yönelik hususlarda aralarında fikir ayrılığının olmadığını vurgulamaktadır. Anan ben David'in Rabbaniilerden ayrılma sürecine de değinen müellif, Anan'ın Yahudi cemaatinin başına getirilmeyince sırf hurs ve hasetle kendisine ayrı bir yol tuttuğunu ve Rabbaniilere muhalefet ettiğini öne sürmektedir. Kendi döneminde İspanya'daki Karai cemaatlerinden de bahseden İbn Daud, Ebu'l-Taras isimli Endülüslü bir Yahudi'nin aracılığıyla Karailiğin yarımadada yayıldığına dikkat çekmektedir. İbn Daud, Rabbani Yahudiler arasında Endülüste devlet nezdinde görev alan kişilerin Karailerin üzerine gittiğini ve onların etkisini kırdığını da örnekler vererek nakletmektedir. Müellif, Karailerin Yahudileri rahatlatmak ve içlerine ferah verecek bir eser kaleme almadıklarını belirtmektedir. İbn Daud ayrıca Karaileri çok küçük ve etkisiz bir cemaat olarak görmek ve Rabbaniilerin Irak, Bizans, Kuzey Afrika, Filistin, İspan-

* Bu konu, Kilis 7 Aralık Üniversitesi tarafından 29-30 Kasım 2021 tarihlerinde düzenlenen Uluslararası Tarihten Günümüze Yahudilik Sempozyumu'nda şifahi olarak sunulmuştur.

ya, İtalya, Fransa gibi çok farklı coğrafyalara dağıldığını dile getirmektedir. Ona göre bu tür bir durum Rabbanilerin bütün Yahudiler tarafından kabul gören bir gelenek olduğuna ayrı bir delil teşkil etmektedir. İbn Daud'a göre Karailer, Yahudilerin hayrına da hiçbir şey yapmamışlardır. İbn Daud, bu noktalarda tarihi gerçeklerle ters düşen açıklamalarda bulunmaktadır. Öncelikle onun Rabbani Yahudilerin çok geniş bir coğrafyada yayıldıklarını söyleyip Karailerin durumunun böyle olmadığını iddia etmesi doğru değildir. İbn Daud'un saydığı coğrafyaların hemen hepsinde Karai cemaatler de bulunmaktadır. Diğer taraftan Karailerin dini literatürdeki üretkenlikleri bilinmektedir. Hatta Tevrat tefsirleri noktasındaki girişimlerinin Rabbanileri de etkilediği ve bu yönde çalışmalar yapmaya zorladığı güçlü iddialar arasındadır. Bu makalede *Sefer ha-Kabala* hakkında genel bilgilendirme yapmanın ötesinde ayrıca kitapta yer alan bilgiler değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Sefer ha-Kabala, Abraham ibn Daud, Karailer, Endülüs, Gelenek, Rabbaniler.

THE AUTHENTICITY OF THE RABBINIC TRADITION IN ABRAHAM IBN DAUD'S *SEFER HA-QABBALAH*

Abstract

Abraham ibn Daud (d. 1180) was one of the leading Jewish scholars from Spain. During his lifetime, the Spanish lands witnessed wars between Christian kingdoms, Almoravids and Almohads. During this turbulent period, Rabbinic Jews were also exposed to Karaites' criticism of belief and religious practices. In this process, Abraham ibn Daud wrote two basic works, one on faith and the other on history, to defend Judaism against attacks from outside. His work on faith is known as *al-'Aqīdah al-Rāfi'ah*, the original has been lost and has survived in medieval Hebrew translation as *ha-Emunah ha-Ramah*. In his work *al-'Aqīdah al-Rāfi'ah*, Ibn Daud tries to interpret Judaism in the light of Aristotelian philosophy. Another major work of Ibn Daud is *Sefer ha-Qabbalah*, which is the subject of this article. In this work, the author attempts to refute the criticism of the Karaites against the Rabbanites. The Karaites are a Jewish movement that was formed in the 9th century. The main claim of the Karaites is that the Oral Torah held by the Rabbinic Jews has no divine authority. According to the Karaites, the Mishnah and Talmud, which are two major texts of the Oral Torah, consist of human-made words and consequently not the product of revelation. According to them, the tradition of the Rabbis does not go back to Moses, but it is an invented tradition by the rabbis. Therefore, it has no holiness. Karai scholars point out that there are contradicting quotations in the Mishnah and Talmud, and they argue that both of the opposite ideas cannot be the product of divine revelation at the same time. Apart from this, the Karaites claim that the Rabbanites interpreted the Torah according to their own minds and that they created new innovations in religion despite the prohibition by God. Ibn Daud also tries to refute the most basic Karai claims of his time in his *Sefer ha-Qabbalah*. The basic thesis of Ibn Daud is that the Rabbinic tradition has come to the present day without interruption since Moses. In order to prove this, the author points out that the tradition is recorded by mentioning the Jewish religious leaders and their students. Ibn Daud states that the Rabbanite tradition is transmitted from the mouth of reliable witnesses to reliable witnesses and draws attention to the fact that this situation creates an unbroken tradition. According to him, such an uninterrupted tradition is out of the question for the Karaites. Emphasizing that the Karaites are a heretical movement, Ibn Daud sees the Karaites as the continuation of the Sadducees. Ibn

Daud often refers to the Karaites as Sadducees. This situation is not unique to Ibn Daud. Medieval Rabbinic scholars identify the Karaites with the Sadducees and refer to them as the Sadducees. According to Ibn Daud, contrary to what the Karaites claim, there is no fundamental difference of opinions in the sayings of Rabbis in the Mishnah and Talmud. He emphasizes that the differences between the Rabbis are about the details, and that there is no difference of opinion among them on the fundamental issues. Referring to the process of Anan ben David's separation from the Rabbis, the author argues that when Anan was not brought to the head of the Jewish community, he took a different path against himself and opposed the Rabbis out of sheer greed and envy. Talking about the Karaite communities in Spain during his time, Ibn Daud draws attention to the spread of Karaism in the peninsula through an Andalusian Rabbanite Jew named Abul-Taras. Ibn Daud also reports by giving examples that among the Rabbanite Jews, those who took office in the state in Andalusia went against the Karaites and broke their influence. The author states that they did not write a work that would comfort the Jews and give them relief. Ibn Daud also sees the Karaites as a very small and ineffective community and states that the Rabbanites dispersed in very different geographies such as Iraq, Byzantium, North Africa, Palestine, Spain, Italy and France. According to him, such a situation constitutes separate evidence that the Rabbinic tradition is accepted by all Jews. According to Ibn Daud, the Karaites did nothing for the good of the Jews. Ibn Daud makes statements that contradict the historical facts at these points. First of all, he says that the Rabbinic Jews are spread over a very wide geography and that this is not the case of the Karaites. There are Karai communities in almost all of the lands mentioned by Ibn Daud. On the other hand, the productivity of the Karaites in religious literature is well-known. In fact, it is among the strong claims that his attempts at interpretations of the Torah also affected the Rabbanite and forced them to work in this direction. In this article, besides giving general information about *Sefer ha-Qabbalah*, the information in the book will also be evaluated.

Keywords: History of Religions, Sefer ha-Qabbalah, Abraham ibn Daud, Karaites, Andalus, Tradition, Rabbanites.

GİRİŞ**

Abraham ibn Daud,¹ 12. yüzyılın önde gelen Yahudi âlimlerinden birisidir. Yaşadığı Endülüs coğrafyası o dönemler itibarıyla Muvahhidler, Muvahhidler ve Hıristiyan krallıklar arasında çok ciddi bir savaş ortamına sahne olmuştur. İbn Daud da bu savaştan nasibini almıştır. Elimizde net bilgiler olmasa da İbn Daud'un bu savaşlarda öldürüldüğü iddia edilmektedir. Yahudi âlimler sadece entelektüel anlamda ilmi faaliyetler sürdürün kişiler değil aynı zamanda siyasi ve dinî alanda da Yahudi cemaatlerinin huzurunu korumayı amaç edinmiş kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu sebeptir ki ortaya koydukları eserler genellikle ya o dönemdeki Yahudiliğe yapılmış reddiyeleri çürütmek ya da hâkim felse-

** Makalenin ham halini okuyarak değerli katkılarda bulunan Ar. Gör. Mukadder Sipahioğlu'na teşekkür ederim.

¹ İngilizce Yahudi dini literatüründe müellifin adı Davud şeklinde değil Daud şeklinde yazılmaktadır. Karışıklığa sebebiyet vermemesi adına bu makalede de dünyada yaygın olan bu kullanım esas alınarak Daud şeklinde yazılacaktır.

fi görüşün Yahudilik üzerindeki etkilerini bertaraf etmeye yöneliktir. Bu durum bazen mevcut felsefi akımlardan birini tercih ederek Yahudiliği o istikamette yorumlamayı da beraberinde getirmektedir. İbn Daud için bu durum, Yahudiliği Aristo felsefesi ışığında yorumlamak şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Daud ile ilgili Türkçe herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu makalede bu önemli Yahudi düşünürün *Sefer ha-Kabala* adlı eseri dönemin Karai tehdidi çerçevesinde yorumlanarak okuyucuya aktarılmaya çalışacaktır. Bu durum aynı zamanda her müellifin yaşadığı asrın bir çocuğu olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim İbn Daud da dönemindeki Karai tehditleri karşısında Rabbani cemaatleri bir arada tutmak ve Karai hücumlarını savuşturmak amacıyla *Sefer ha-Kabala* isimli eserinde yoğun çaba sarf etmektedir. Bunun haricinde İbn Daud'un, Karailer başta olmak üzere Yahudi tarihi ve cemaatleriyle ilgili verdiği bilgiler de diğer kaynaklardan karşılaştırması yapılarak değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

1. ABRAHAM İBN DAUD: HAYATI VE ESERLERİ

Judeo-Arabik kültürü içerisinde yetişen Abraham ibn Daud, 1110 yılında muhtemelen Kurtuba'da dünyaya gelmiştir. Arapçadan Latinceye tercüme yapan ve *Avendauth* ismiyle bilinen mütercim de İbn Daud olduğu düşünülmektedir. Konuyla ilgili netlik olmasa da tartışmalar bu iddiayı destekleyecek şekilde ilerlemektedir.² İbn Daud, eğitimini amcası Baruh bin Yitshak ibn Albalia'dan (öl. 1126) almıştır. Endülüs'te İbn Daud'un yaşadığı 12. yüzyıl, Murabıtlar ve Muvahhidler ile Hıristiyan krallıklar arasında inişli çıkışlı bir dönemdir. Yarımada'nın güney kısmı, 1090'dan itibaren 1147-1148 yıllarına kadar Murabıtların kontrolünde olmuştur. Kudretli bir yönetici olan Yusuf b. Taşfin (öl. 500/1106) ve ailesi tarafından yönetilen Murabıtlar önce Gırnata, İşbiliye, Kurtuba gibi şehirlerde askeri varlıklarını tahkim etmişlerdir. Murabıtların temel hedefleri cihad yoluyla Müslümanların hükümranlığını kurmak ve Endülüs'teki Hıristiyan varlığını kırmaktır. Taife emirliklerinin dinî hassasiyetlerini kaybettikleri ve halklarını baskı ve zulümle sindirdiklerini düşünen Murabıtlar bu vesileyle de taife emirliklerini devirip Müslümanlara nefes aldirmek niyetindeydiler. 1090-1110 yılları arasında Murabıtlar sürekli olarak Kastilya ve Aragon krallıklarına saldırılar düzenlediler. Bu krallıkların bulunduğu bölgeleri ele geçiremedilerse de onları bir hayli yıpratmışlardır. 1118 yılında Kastilya, Katalan ve Frank

² Gad Freudenthal, "Abraham Ibn Daud, Avendauth, Dominicus Gundissalinus and Practical Mathematics in Mid-Twelfth Century Toledo", *Aleph* 16/1 (2016), 61-106.

askerlerinin de bulunduğu Hıristiyan ittifakın Sarakusta şehrini Murabıtlardan alması, Müslümanlar açısından önemli bir kayıp olmuştur. Devam eden yıllarda Endülüs'te irili ufaklı birçok şehir Hıristiyanların kontrolüne geçmiş ve Murabıtların Endülüs'e ilk geldikleri anda Müslüman halk tarafından görülen kurtarıcı rolleri sona ermiştir. Zaman içerisinde Hıristiyanlara karşı askeri alanda kayıplar vermeleri, eleştirdikleri taife emirlikleri gibi lükse, zevk ve sefaya meyletmeleri ve askeri harcamalar için vergileri artırmaları Murabıtların itibarının yok olmasına sebebiyet vermiştir.³

Murabıtların hem askeri gücünü hem de dinî hassasiyetlerini kaybetmesi Muvahhidlerin, Müslümanlar arasında bir ıslah hareketi olarak ortaya çıkıp devlete dönüşmelerini netice vermiştir. Murabıtlar gibi Berberi kökenli olan Muvahhidlerin kurucusu Muhammed ibn Tumert'tir (öl. 524/1130). Doğu'nun ilim merkezlerinde ilim tahsil eden İbn Tumert'in hayatında Gazalî'nin önemli bir etkisi olduğu bilinmektedir. Temel hedefi iyiliği emretmek, kötülüğü nehyetmek olan İbn Tumert Batı'ya geldiğinde Murabıtların hâkimiyeti altındaki şehirlerde İslami esaslara uygun bir yaşam olmadığına şahit olmuş ve bunu değiştirmeyi planlamıştır. Kadınların toplum içindeki durumları, işret meclisleri, namaz ve oruçtaki gevşeklikler, Müslüman mahallelerinde domuz yetiştirilmesi, haremlik-selamlık uygulamalarına riayet edilmemesi gibi hususların onu hırslandırdığı nakledilmektedir. Kendi imkânları ve talebeleriyle toplumda bazı şeyleri fiili olarak değiştirmeye çalışınca gittiği şehirlerden Murabıt idareciler tarafından sürülmüştür. Bunun üzerine Murabıtları yıkmadan İslam'ı hâkim kılamayacağını anlayarak Marakeş'ten ayrılmış, Sus bölgesindeki İcilliz şehrine yerleşmiş ve orada taraftar toplamaya başlamıştır. İbn Tumert, burada kendisine mutlak manada itaat edilmesi için kendisini Mehdi olarak tanıtan konuşmalar ve açıklamalar yapmıştır. Murabıt liderler isyandan korkarak bu grubu dağıtması için bir birlik göndermiş fakat İbn Tumert'in kabilesi tarafından bu birlik dağıtılmıştır. Bu durum İbn Tumert'e olan desteğin artmasına sebep olmuştur. O, bu vakitten sonra kuracağı devletin teşkilatlanmasına ağırlık vermiş ve hareketini "tevhid ehli insanlar" anlamında *Muvahhidün* olarak adlandırmıştır.⁴

İbn Tumert, Murabıtları yıkmak için Marakeşe yaptığı saldırıdan birkaç ay sonra hastalanarak 1130 yılında hayatını kaybetmiş, yerine talebesi Abdülmümin b. Ali (öl. 558/1163) geçmiştir. Kendisini *emîru'l-mü'minîn*

³ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 191-195; Lütfi Şeyban, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 145-163.

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Adnan Adıgüzel, *Mağrib Medeniyetinin Zirvesi Muvahhidler: Kuruluş Dönemi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2011), 34-88; Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 197-200.

olarak tanıtan Abdülmümin, cihad ilan ederek çevre beldelerden başlamak üzere Murabıtların merkezi Marakeş'e doğru bir fetih politikası takip etmiştir. Neticede 1147'de Marakeş'i ele geçirince Murabıtların gücü kırılmıştır. Murabıtların gücünün kırılması üzerine Endülüs'te Kurtuba (Cordoba) başta olmak üzere İşbiliye (Sevilla), Gırnata (Granada), Meriyye (Almería), Belensiye (Valencia) gibi şehirlerdeki halk Murabıtlara karşı isyan etmişlerdir. Bu karışıklıklarda yeni taife emirlikleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde daha çok kadılar aracılığıyla yönetilen Endülüs şehirleri farklı kabileler arasında çekişmelere sahne olmuştur. Müslümanlar arasındaki gerilimler neticesinde Muvahhidler 1147'de Endülüs'e girmiş ve ilk olarak İşbiliye şehrinde karargâhlarını kurmuşlardır. Daha sonra da Gırnata Murabıtlardan, Meriyye şehri de Kastilya Krallığı'ndan alınmıştır. Doğu Endülüs'te 1160 ve 1170'li yıllarda Endülüs'ün farklı coğrafyalarında irili ufaklı fetihler ve kayıplar yaşanmıştır. İbn Merdeniş ve müttefiki İbn Hamuşk gibi Hıristiyanlarla işbirliği yaparak Muvahhidleri durdurmak isteyen Müslüman liderler olsa da bunlar muvaffak olamamışlardır. Bu grupların temel amacı, Endülüs'te Müslüman bile olsa dışardan gelen bir kuvvetin yönetici olmasını engellemektir. Bu gruplar, Endülüs milliyetçiliğini öne sürerek Endülüs'ün yerlisi olarak gördükleri halkların idareci olmasını istemişlerdir.⁵

İbn Daud, yukarıda ana hatlarıyla anlatılan bu çalkantılı dönem içerisinde yaşamıştır. Kurtuba'da doğduğu düşünülse de Toledo'da hayatını devam ettirdiği ve eserini orada kaleme aldığı bilinmektedir. Toledo, bir taife emirliği iken 1085 yılında Kastilya Kralı VI. Alfonso tarafından ele geçirilmiş ve Hıristiyan egemenliğine geçmiştir. Yukarıda anlatılan siyasi-askeri gelişmeler dikkate alındığında 1110-1180 yılları arasında yaşayan İbn Daud gençlik döneminde Arapça konuşulan Kurtuba gibi şehirlerde olmakla birlikte asıl üretim dönemini Toledo'da Hıristiyan Kastilya Krallığı egemenliğinde yaşadığı görülmektedir. Muvahhidler Endülüs'e güneyden girdiklerinde Yahudiler, Kurtuba başta olmak üzere yaşadıkları birçok şehirden kuzeye doğru Hıristiyan krallıklarına kaçmışlardır. İbn Daud'un da bu süreçte Kurtuba'dan Toledo'ya kaçanlardan biri olduğu düşünülmektedir. Ünlü Yahudi düşünür İbn Meymun da (öl. 1204) aynı dönemde Muvahhid akınları sebebiyle ailesiyle Kurtuba'yı terk etmiştir.

İbn Daud, Yahudilik savunusu için *el- 'Aqidetu'r-Rāfi 'a* ve *Sefer ha-Kabala* adlı iki eser kaleme almıştır. Bunlardan birisi İbrani harfleriyle Arapça (Judeo-Arabic), diğeri de İbranicedir. "Yüce İnanç" anlamına gelen *el- 'Aqidetu'r-Rāfi 'a*'nın orijinal Arapça metni kaybolmuş, günümüze sade-

⁵ Adıgüzel, *Muvahhidler*, 133-169; Şeyban, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, 217-229; Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, 200-213.

ce Orta Çağ'da yapılan İbranice çeviriler ulaşmıştır. Eserin 14. asırda iki farklı tercümesi yapılmıştır. Solomon ben Labi, eseri *ha-Emuna ha-Rama*, Samuel Matut ise *ha-Emuna ha-Nisea* adıyla İbraniceye tercüme etmiştir.⁶ Bazı araştırmacılar *el-'Aqidetu'r-Rāfi'a* adlı eserin hem isimlendirmesinin hem de içeriğinin Yehuda Halevi'nin (öl. 1141) *Kitābu'l-Hazeri* adlı eserine reddiye amaçlı yazıldığı iddia etmektedir. Halevi'nin eseri *Kitābu'l-Hucce ve'd-Delil fi'd-Dini'z-Zelil'* adını taşımaktadır. *Zelil Din* ifadesinin yerine İbn Daud, "Yüce İnanç (*el-'Aqidetu'r-Rāfi'a*)" ismini tercih etmektedir.⁸ Halevi, Yahudi geleneğini ve vahyi esas alarak felsefeyi din için riskli ve tehlikeli bir zemin olarak görmektedir. İbn Daud ise Yahudiliği Aristo felsefesi ışığında yorumlayan ilk Aristocu Yahudi düşünür olarak kabul edilmektedir. İbn Meymun'un *Delâletü'l-Hâirin*'i yazmasıyla İbn Daud'un eseri gölgede kalmıştır.⁹

el-'Aqidetu'r-Rāfi'a, Yahudi inancının üstünlüğünü ispatlamaya yönelik bir eserdir. Eserin temel yazılış gerekçesi, Tanrı'nın kadir-i mutlak oluşuyla özgür irade arasındaki çelişkiyi çözmektir. İbn Daud, bu eserde Aristo felsefesinden yararlanarak Yahudiliğin hem felsefeyle olan uyumunu göstermek hem de diğer dinlerden daha makul ve daha üstün olduğunu göz önüne sermek istemektedir. İbn Daud, kendisinden önce felsefeyi kullanarak Yahudiliği açıklayan eserler olarak Saadya Gaon (öl. 942) ve İbn Cebiro'lün (11. yy.) çalışmalarını örnek göstermektedir. İbn Daud, Saadya'nın *Kitābu'l-Emānāt ve'l-İtikādāt* adlı eserinde iyi niyetle bir şeyler yapmaya çalıştığını fakat yakından incelendiğinde ortaya koyduklarının yetersiz olduğunu ifade etmektedir. O, İbn Cebiro'lün *Mekor Hayim (Yenbu'u'l-Hayāt)* adlı eserinin ise faydasız bir çalışma olduğunu belirtmektedir. İbn Cebiro'lün felsefi yetkinliğinin bulunmadığını belirten İbn Daud, eserin içeriğinin mantık ilmi açısından problemliliğini ve eserde ortaya koyulan düşünce yapısının da sorunlu ve yanıltıcı olduğunu dile getirmektedir.¹⁰

İbn Daud, *el-'Aqidetu'r-Rāfi'a* adlı eserinde Yahudilikle felsefenin bir arada olabileceğini göstermek istemekte ve bu amaçla Farabi ve İbn Sina

⁶ Amira Eran, *The Exalted Faith/Abraham Ibn Da'ud Ha-Emunah ha-Ramah/translated by Solomon Ibn Lavi Ha-Emunah ha-Nissa'ah/translated by Samuel Ibn Ma'uf The anonymous commentary to Ha-Emunah ha-Ramah* (Jerusalem: Ben-Zvi Institute, 2019); Resianne Fontaine, *In Defence of Judaism: Abraham Ibn Daud: Sources and Structures of ha-Emunah ha-Ramah* (Assen/Maastricht: Van Gorcum, 1990), 1-6.

⁷ Kitabın adı Orta Çağ'dan kalma yazmalarda bazen *Kitābu'l-Hucce ve'd-Delil fi Nasri'd-Dini'z-Zelil'* şeklinde yer almaktadır. Kitap kısa adıyla *Kitābu'l-Hazeri* olarak bilinmektedir.

⁸ Fontaine, *In Defence of Judaism*, 2.

⁹ Detaylı bilgiler için bkz. Milton Arfa, *Abraham Ibn Daud and the Beginnings of Medieval Jewish Aristotelianism* (New York: Columbia University, Doktora Tezi, 1954); Raphael Jospe, *Jewish Philosophy in the Middle Ages* (Brighton: Academic Studies Press, 2009), 327-330.

¹⁰ Abraham ibn Daud, *The Exalted Faith*, çev. Norbert M. Samuelson (Cranbury: Associated University Press, 1986), 369-370 (İbranice), 40-41 (İngilizce).

üzerinden Aristo felsefesini Yahudiliği açıklamak için kullanmaktadır. Nitekim o, eserine felsefe ile dinin bir arada uzlaşması içerisinde olacağına dair bir ifadeyle başlamaktadır.¹¹ *Sefer ha-Kabala* ise Rabbani Yahudiliğin otantik bir geleneğe sahip olduğunu ispatlamaya gayret eden bir eserdir. *Sefer ha-Kabala*'nın temel tezi, Rabbani Yahudiliğin Musa'dan itibaren kopmayan bir zincire sahip olduğu ve Rabbani alimlerin Musa'nın ve peygamberlerin manevi miraslarını devam ettirdiğidir. Hem *el-'Aqidetu'r-Rāfi'a* hem de *Sefer ha-Kabala*, 1160-1161 yıllarında kaleme alınmıştır. Bu durum yazarın zihninde Yahudiliğin üstünlüğünü hem felsefi hem de tarihi açıdan ispatlamaya yönelik bir plan olduğunu göstermektedir.

İbn Daud'un *Sefer ha-Kabala*'nın dışında tarihle ilgili iki farklı eseri daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki, *Zihron Divrey Romi* adıyla Roma'nın kuruluşundan İspanya'nın Hıristiyanlaşmasına ve İspanya'ya Müslümanların gelmesine kadarki süreci anlatan bir çalışmadır. İkinci eser, *Divrey Malhey Yisrael* adını taşımaktadır. Bu eser, II. Mabed döneminde Yahudilerin tarihini anlatmakta olup *Yosifon* adlı eserin özeti mahiyetindedir. Müellifin ayrıca *Midraş Zaharya* isimli bir eseri daha bulunmaktadır. İbn Daud, bu çalışmasında Zekeriya Kitabı'nda geleceğe dönük Yahudilerin kurtuluşunu vadeden pasajların henüz gerçekleşmediğini, Mesih'in henüz gelmediğini fakat her an gelebileceğini ve bunun çok yakın olduğunu göstermeye çalışmaktadır. İbn Daud'un tarihle ilgili eserlerinin koleksiyonunda bazı tartışmalar bulunmaktadır. Abraham Zacuto, *Sefer ha-Kabala* için *Dorot Olam* ismini kullanmaktadır. Görüldüğü kadarıyla eseri bu isimle anan bir başkası bulunmamaktadır. *Sefer ha-Kabala* dışındaki üç çalışmanın edisyonunu hazırlayan Katja Vehlow ise *Sefer ha-Kabala*'yı da içine alacak şekilde dört çalışmanın tamamı için *Dorot Olam* isimlendirmesini tercih etmektedir. Bu durumda Vehlow, Zekeriya Kitabı üzerine yapılan *midraş*ı da ekleyerek *Sefer ha-Kabala*, *Zihron Divrey Romi*, *Divrey Malhey Yisrael* ve *Midraş Zaharya* isimli dört eseri *Dorot Olam* şemsiye isimlendirmesi altında ele almaktadır.¹² Gerson Cohen ise *Dorot Olam* isimlendirmesinin bir müstensihin eklemesi olduğunu belirterek bunu orijinal bir isimlendirme olarak görmemektedir. Cohen ayrıca, *Zihron Divrey Romi* ve *Divrey Malhey Yisrael* isimli eserleri *Sefer ha-Kabala* adlı esere bir ek olarak düşünmektedir. Cohen'e göre Zekeriya Kitabı üzerine yazılan *midraş* ayrı tutularak *Sefer ha-Kabala*, *Zihron Divrey Romi* ve *Divrey Malhey Yisrael* adlı üç tarihi eser bulunmaktadır. Ona göre bunlardan ilk parçası ve en önemlisi *Sefer ha-*

¹¹ İbn Daud, *The Exalted Faith*, 370 (İbranice), 38 (İngilizce).

¹² Katja Vehlow, *Abraham Ibn Daud's Dorot Olam (Generations of the Ages): A Critical Edition and Translation of Zikhron Divrey Romi, Divrey Malkhey Israel, and the Midrash on Zechariah* (Leiden: Brill, 2013), 1-2.

Kabala adını almaktadır.¹³ Bu eserlerden hariç, İbn Daud'un kaleme aldığı eserlerden ikisi kayıptır. Kayıp olan eserlerden biri Karailiğe reddiye, diğeri de astronomiye dair bir eserdir.¹⁴

2. SEFER HA-KABALA'NIN ARKA PLANI VE KARAILER

Sefer ha-Kabala'nın içeriğinin sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için Karailiğin tarihinin ve ideolojisinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Zira *Sefer ha-Kabala*'nın temel hedefi, Rabbanilere karşı eleştirilerde bulunan Karai düşüncesini çürütmektir. Geleneksel olarak Anan ben David'le (öl. 795) kurulduğu düşünülse de onun Karailiğin kurucusu olmadığı bilinmektedir. Anan ben David, Rabhani cemaatinden Davud soyundan gelen bir âlim olarak Irak'taki Yahudilerin liderliği için kavga edince Rabbanilerle ters düşmüş ve kendine göre yeni bir yol belirlemiştir. Dokuzuncu asrın ortasında yazan Natronay Gaon (öl. 858), Anan ben David'in Mişna ve Talmud'u bırakıp kendi Talmud'unu yazdığını ve kafasına göre bir Yahudilik icat ettiğini iddia etmektedirler.¹⁵ Anan ben David, *Sefer ha-Mitsvot* adlı eseriyle Yahudi hukukuna dair kendi görüşlerini ortaya koymuştur. Günümüze ulaşan parçalarından anlaşıldığına göre, bazı noktalarda Rabbanilerle örtüşen bazı noktalarda ayrışan görüşleri savunmaktadır. Kendi Talmud'unu yazdığına dair iddia da geleneksel Rabhani anlayışı dikkate almayı sebebiyle söylenmektedir. Anan ben David'in kendisi Karai ifadesini kullanmadığı gibi müstakil bir mezhep veya hareket başlattığına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bu sebeple Yahudilik araştırmacıları Anan ben David ve onu takip edenler için Ananiler ifadesini kullanmaktadır. Karailerin bir mezhep olarak teşekkülü ise Anan ben David'den yaklaşık bir asır sonra Benyamin Nehavendi (9. yy.) tarafından gerçekleşmiştir.

Karailer, kendilerini İbranice *Karaim* (Karailer) veya *Bney Mikra* (Tanah'ın çocukları) şeklinde isimlendirmektedir. *Kara*' fiili İbranicede okumak anlamına gelmektedir. Buradan hareketle isimlendirmenin, "Tevrat'ı okuyanlar ve tedris edenler" gibi bir anlama geldiği düşünülmektedir. Bu fiil kökünün çağırma ve seslenmek anlamına geldiğinden hareketle Karailerin "çağırınlar, tebliğ edenler, davet edenler" gibi bir anlama geldiği de iddia edilmektedir. Bu durumda bu kelime Şiilerin *dâ'i* (çoğ. *du'ât*) kelimesine karşılık gelmektedir. Karai isimlendirmesini *Ba'aley Mikra* ve *Bney Mikra* şeklinde ilk kullanan kimsenin Benyamin Nehavendi oluşu ve onun da İran coğrafyasından olması hasebiyle İsmaililerin *dâ'î*lerinden bu tür isimlen-

¹³ Abraham ibn Daud, *The Book of Tradition: Sefer ha-Qabbalah*, ed. ve çev. Gerson D. Cohen (Philadelphia: The Jewish Publication Society 2010), xxviii, dipnot: 63.

¹⁴ Ibn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, xxviii.

¹⁵ Leon Nemoj, *Karaite Anthology* (New Haven: Yale University Press, 1980), 3.

dirmenin ödünç alınmış olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur.¹⁶ Daniel el-Kumusi de (10. yy) kurumsal olarak Karailiği tahkim eden isim olarak ön plana çıkmaktadır. El-Kumusi'nin özellikle *Aveley Tsiyon* denen bir alt Karai grubunun kurucusu olduğu bilinmektedir. Elimizdeki kaynaklara göre Benyamin Nehavendi, Anan ben David'in oğlu Saul'un oğlu Yoşia'nın talebesi olmuştur. Karailiğin teşekkülü de bu dönemde gerçekleşmiştir. Gil'e göre Anan ben David'in torunlarından ailenin bir parçası Filistin'deki din eğitimi veren okullarda (*yeşiva*) yöneticilik yapmaktaydılar. Nehavendi, o dönemde Rabbanilere karşı bulunan Anan'ın soyundan gelenleri ve diğer farklı grupları Karailer adı altında birleştirmiştir. Yine ben-Shammai, Anan'ın oğlu Saul'un torunu Anan (torun Anan) zamanında Ananilikten Karailiğe geçiş olduğunu ifade etmektedir.¹⁷

Karailer, Tanah'ın yirmi dört kitabını kutsal kabul etmektedirler. Karailerle Rabbaniler arasındaki en temel ayrılık Sözlü Tora'nın kutsallığı konusundadır. Karailere göre Mişna ve Talmud, insan ürünü olan ve hiçbir kutsallığı olmayan metinlerdir. Rabbanî geleneğe göre ise Mişna ve Talmud, Sözlü Tora'nın yazıya geçirilmiş hali olup vahiy mahsulü metinlerdir. Rabbanî geleneğe göre Tevrat'taki "Rab Musa'ya, dağa, yanıma gel, burada bekle, halkın öğrenmesi için üzerine yasalarla buyrukları yazdığım taş levhaları sana vereceğim, dedi"¹⁸ cümlesinde Sözlü Tora'ya işaret bulunmaktadır. Geleneğe göre, ilgili cümledeki taş levhalar (*luhot ha-even*) ifadesi On Emir'e, yasa (*ha-Tora*) ifadesi Musa'ya verilen ilk beş kitaba yani Tevrat'a, buyruk (*ha-mitsva*) ise Mişna'ya tekabül etmektedir. "Üzerine yazdığım (*aşer katavti*)" ifadesi, Neviim ve Ketuvim bölümüne, insanların öğrenmesi için (*le-horotam*) ifadesi ise Gemara'ya yani Talmud'a işaret etmektedir.¹⁹

Erken dönem Yahudi mezheplerinden Sadukilerin de Ferisilerin sözlü geleneklerini kabul etmedikleri bilinmektedir. Bu sebeple Orta Çağ ve modern dönem Yahudi literatüründe Karailerin Sadukilerin devamı olduğuna dair iddialar bulunmaktadır. Nitekim bu makalede ele alınan *Sefer ha-Kabala*'da da İbn Daud, Karailerden Sadukiler diye bahsetmektedir. İbn Daud'a göre Anan ben David, Sadukilerin başlattığı bu sapkınlığı unutulmaya yüz tutmuşken tekrar diriltmiştir. Burada şu hususun altı çizilmelidir ki Karailerin, Sadukilerin devamı olduğu şeklindeki iddia etnik bir devamlılık şeklinde değil, ideolojik anlamda bir devamlılık olarak öne sü-

¹⁶ Moshe Gil, "The Origins of the Karaites", *Karaite Judaism*, ed. Meira Polliack (Leiden: Brill, 2003), 109-112; Nemoy, *Karaite Anthology*, xvii.

¹⁷ Gil, "The Origins of the Karaites", 97, 113-115. Ayrıca bkz. Haggai Ben-Shammai, "Between Ananites and Karaites: Observations on Early Medieval Jewish Sectarianism," *Studies in Muslim-Jewish Relations* 1 (1993), 19-29.

¹⁸ Çıkış, 24:12.

¹⁹ Babil Talmudu, Berahot, 5a.

rülmektedir. Bilindiği üzere Sözlü Tora iddiası Ferisi geleneğin bir iddiasıdır. Mişna ve Talmud Yahudiliği, Ferisi Yahudiliğin ürünüdür. Nitekim Sadukilerin dışında İsa'nın da Ferisi geleneğin Sözlü Tora anlayışını eleştirdiği görülmektedir. İsa, Ferisileri "Siz Tanrı buyruğunu bir yana bırakmış, insan geleneğine uyuyorsunuz... Böylece kuşaktan kuşağa aktardığınız geleneklerle Tanrı'nın sözünü geçersiz kılıyorsunuz"²⁰ sözleriyle eleştirmektedir. Bu anlamda farklı dönemlerde geleneksel Yahudi düşüncesi eleştiriye maruz kalmıştır. Erken dönemde Ferisiler olarak bilinen ana damar Yahudilik, Orta Çağ'da Rabbaniler, günümüzde de Ortodoks Yahudiler olarak devam etmektedir.

Karailerin, Rabbanilere yönelik eleştirileri birkaç noktada yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki, Sözlü Tora'nın dinde yerinin olmadığına dairdir. İkincisi Talmud âlimlerinin Tevrat'a aykırı şeyler söylediklerine dair iddiadır. Bu iddiaya, Şabat günü ateş yakmak yasak olduğu halde Rabbanilerin kandil yakmaları örnek olarak verilebilir. Üçüncüsü, Talmud âlimleri arasında bu denli zıt fikirler olmasının, Talmud'un vahiy mahsulü olmayacağına işaret olmasıdır. Dördüncüsü, Rabbanilerin, Musa'nın yasal varisleri ve peygamberlerin temsilcisi olmayı hak etmedikleridir. Zira kendilerine böyle bir manevi miras bırakılmamıştır. Bu eleştirilerin hepsinin toplandığı asıl nokta, Rabbanilerin Yazılı Toranın yanında Sözlü Tora ismini verdikleri ve Mişna-Talmud şeklinde yazıya döktükleri geleneğin vahiy mahsulü olmamasıdır.

İbn Daud, *Sefer ha-Kabala*'da Karailerin iddialarına cevap sadedinde bir hayli çaba harcamaktadır. İspanya'daki Karai varlığı, bu eserini yazılmasına etki eden en önemli faktörler arasındadır. Her ne kadar İbn Daud, Karaileri hem sayıca hem de etki olarak küçük göstermeye çalışsa da o dönemler Karailerin en güçlü oldukları ve Rabbanileri en fazla tedirgin ettikleri asırlardır. İbn Daud'a göre Karailer, 11. yüzyılda Ebu'l-Tiras aracılığıyla İspanya'ya gelmişlerdir. Bununla birlikte daha önceki dönemlere ait de bilgi kırlıntıları mevcuttur. Rav Natronay Gaon, Lucena hahamı Elazar'dan Anan ben David'in *Sefer ha-Mitsvot* isimli eserinin İspanya'ya ulaştığını öğrendiğini nakletmektedir.²¹ Yine İspanya'da yaşamış iki âlimden Dunaş bin Labrat'ın (öl. 990), Menahem ben Seruk'u (öl. 970) Annan ben David'in fikirlerinden etkilenmekle suçlaması İspanya'da Karai varlığına dair başka bir kayıt olarak zikredilebilir.²² İspanya'daki Karai varlığına dair ilk kesin bilgiler İbn Hazm'ın (öl. 456/1064) *el-Fasl* adlı eserinde yer almaktadır. İbn

²⁰ Markos, 7:8, 13.

²¹ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, xlvi-xlvii.

²² Yonatan Kolatch, *Masters of the Word: Traditional Jewish Bible Commentary from the First Through Tenth Centuries* (New Jersey: Ktav Publishing House, 2006), I:332.

Hazm, Karailerden bahsederken şu ifadelerle yer vermektedir: “Bunlar, Yahudi olan ve Davud soyundan gelen Annan’ın taraftarlarıdır. Yahudiler bu grubu “Karâiler” ve sapkınlar şeklinde isimlendirir. Yahudilerin görüşüne göre onlar, Tevrat’ın kanunlarına ve peygamberlerin kitaplarında bildirilen hususlara itibar etmezler; onlar Yahudi âlimlerin görüşlerinden uzak dururlar ve onları yalanlarlar. Bu fırkaya mensup olanlar Irak, Filistin ve Mısır’da ikamet ederler. Ayrıca Endülüs’ün Tuleytula [Toledo] ve Telbîre şehirlerinde de mensupları vardır.”²³ Bu ifadelerden, İbn Hazm’ın bizzat gördüğü bir cemaatten bahsettiği anlaşılmaktadır.

Karailerin Rabbanilere yönelik gelenek eleştirisi, Karailiğin teşekkül dönemlerinden itibaren Rabbanileri savunma pozisyonuna itmiştir. Örneğin, 885 yılında yazıldığı düşünülen *Seder Tannaim ve-Amoraim* adlı eserde de Musâdan itibaren Gaonlar dönemine kadar listeler sunulmuş ve geleneğin kesintisiz bir şekilde geldiği gösterilmeye çalışılmıştır. Yine Saadya Gaon, *Sefer ha-Galuy* adlı eserinde listeler sunarak geleneğin kopmayan bir şekilde kendi zamanına kadar geldiğini iddia etmektedir. Bunları yaparken hadislerdeki *sened* kültüründen etkilenildiği düşünülmektedir. Bu tür çabaların Karailere yönelik cevap niteliği taşıdığı düşünülmektedir. Yine 986 yılında Bağdat’taki Yahudilerin dinî lideri Rav Şerira Gaon, Kuzey Afrikada Kayrevan cemaatinin sorusu üzerine Mişna’nın nasıl derlendiğini izah eden bir mektup göndermiştir. Bu tür sorular ve izahatlar Karailerin Mişna ve Talmud’a yönelik saldırılarından kaynaklanmaktadır. Karailerin etkin olduğu dönemlerde birçok Rabbanî âlim, eserlerinde Rabbanî geleneğin Musâdan kendi dönemlerine kadar kesintisiz bir şekilde geldiğini ispatlama gayretine girmişlerdir. Bu çerçevede İbn Daud’un Karai âlim Yehuda Hadassi’nin (12. yüzyıl) *Eşkol ha-Kofer* isimli eserinden haberdar olması da ihtimal dâhilindedir. *Eşkol ha-Kofer*’in *Sefer ha-Kabala*’dan yirmi yıl kadar önce yazıldığı düşünüldüğünde Karai cemaatinin bulunduğu Toledo’ya ulaşması ve İbn Daud’un dikkatini çekmiş olması muhtemeldir. Ayrıca Hadassi’nin eserinde hem Karai geleneğin savunusu hem de Rabbanî geleneğe yönelik saldırılar bulunmaktadır. Bunlar yapılırken özellikle II. Mabed dönemi kronolojisiyle ilgili detaylı bilgiler verilmektedir.²⁴ İbn Daud’un da II. Mabed dönemi kronolojisiyle yakından ilgilenmesi ve Rabbanî geleneğin elindeki kronolojinin doğru ve sağlıklı bilgiyi içerdiğini iddia etmesi

²³ İbn Hazm, *el-Fasl: Dinler ve Mezhepler Tarihi*, çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), I:425.

²⁴ Detaylı bilgi için bkz. Judah Hadassi, *Theological Encounters at a Crossroads: An Edition and Translation of Judah Hadassi’s Eshkol ha-kofer, First Commandment, and Studies of the Book’s Judaeo-Arabic and Byzantine Contexts*, ed. Daniel Lasker, Johannes Niehoff-Panagiotidis, David Sklare (Leiden: Brill, Leiden, 2019).

bu anlamda *Eşkol ha-Kofer*'deki iddialara cevap olarak algılanmıştır.²⁵ Karailere Rabbaniler arasındaki bu gerilimler Endülüs'te 1140 yılında yazılan *Kitābu'l-Hazeri* isimli Yehuda Halevi'nin eserinde de detaylı bir şekilde tartışılmaktadır. Bu çerçevede Karailerin o dönemdeki Rabbanî gelenek aleyhtarlığının Yahudiler arasında ciddi bir tedirginliğe yol açtığı açıktır.²⁶

3. SEFER HA-KABALA'DA RABBANİ GELENEK SAVUNUCULUĞU

İbn Daud, *Sefer ha-Kabala* adlı eserinde *kabala* terimini özel olarak tercih etmiş görünmektedir. Zira gelenekte *Moşe kibel Tora mi-Sinay* (Musa, Tevrat'ı Sinada aldı)²⁷ şeklinde *kibel* fiili üzerinden bir gelenek inşası yapılmaktadır. Diğer taraftan Yahudi mistisizmi anlamına gelen Kabala da bu fiilden türemiş olsa da burada söz konusu olan Yahudi mistisizmi değil Rabbanî gelenektir. Yahudi dinî metinlerinde şifahi gelenek için “kabala (alınan)” ve “şemu'a (işitilen)” ifadeleri kullanılmaktadır. Aramice metinlerde ise şifahi gelenek için “semaî olarak alınan şey (şifahi gelenek)” anlamında *šem'ata* tabiri yer almaktadır. İslam kaynaklarında da bu Aramice isimlendirme üzerinden Rabbanî Yahudiler *aşma'ti*, Talmud da *Kitābu'l-Aşma'ta* veya *šem'ata* olarak adlandırılmaktadır. Örneğin Mesudî (öl. 345/956), Saadya Gaon'dan *aşma'si* olarak bahsetmektedir.²⁸ Bu ifade *šem'ata* tabirinin Arapça formu olup “Talmud'u kabul eden Rabbanî Yahudi” anlamındadır.

İbn Daud, eserine başlarken amacının Rabbilerin ve özelde Mişna-Talmud alimlerinin her birinin bir başka önemli âlimden geleneği devraldığını, her birinin *yeşivası* olduğunu ve bunun silsileyle *Knesset ha-Gdola*'ya (büyük meclis) kadar uzandığını, onların da bu geleneği peygamberlerden aldığını göstermek olduğunu ifade etmektedir. Mişna ve Talmud âlimlerinin kafalarından bir şey uydurmadıklarına dikkat çeken İbn Daud, kararların (*takanot*) herkesin onayıyla (*be-haskamat kulam*) alındığını ve bunun da Tevrat'ın etrafına bir çit çekmeye matuf olduğunu ifade etmektedir.²⁹ Bilindiği üzere *takanot*ların yürürlüğe girmesi için çoğunluğun onayı yeterlidir, herkesin onaylama zorunluluğu bulunmamaktadır. İbn Daud ise burada herkesin onayladığından bahsetmektedir. Tevrat'ın etrafına çit çekmek ise İslam hukukundaki sedd-i zeraiye denk gelen bir uygulamadır. İnsanların

²⁵ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 160-161.

²⁶ Yehuda Halevi, *el-Kitābü'l-Hazeri: Kitābü'r-Red ve'd-Delil fi'd-Dini'z-Zelil* (Beyrut: Menşuratü'l-Cemel, 2012), III:22-50.

²⁷ Mişna, Avot, I:1.

²⁸ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn el-Mesudî, *Kitabu't-Tenbih ve'l-İşrâf*, thk. Abdullah İsmail es-Savî (Kahire: Mektebetü's-Şarku'l-İslamiyye, 1938), 98.

²⁹ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 1 (İbranice); 3 (İngilizce).

günaha ve yanlış işlere düşmemeleri için önleyici tedbirler almak anlamında kullanılmaktadır.³⁰

İbn Daud, Karailerin yaydığı heretik düşüncelerle Yahudi cemaatlerin kafalarının karıştığını ve hahamların arasındaki ihtilaflardan dolayı onların sözleri hakkında şüphe duyduklarını nakletmektedir. İbn Daud, hahamlar arasındaki ihtilafların esasa yönelik hususlarda değil detaylarda olduğunu dile getirmektedir. Talebelerin hocalarından esasa yönelik hususları doğru bir şekilde duyduklarına ve öğrendiklerine dikkat çeken İbn Daud, detaylar konusunda ise hocalarından yeterli açıklamaları almadıkları durumlarda farklılıklar olabileceğini ifade etmektedir. O, bu konuda Şabat kandillerinin yakılmasını örnek vermektedir. Ona göre Şabat kandillerinin yakılması konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Herkes bunun zorunlu olduğunu bilmektedir. Sorun sadece bu kandillerin neyle yakılacağı konusunda çıkmaktadır.³¹

Karailer ile Rabbaniler arasındaki uygulamaya yönelik kavgaların başında Şabat kandilleri gelmektedir. Karailer Tevrat'ta yer alan "Şabat Günü konutlarınızda ateş yakmayacaksınız"³² şeklindeki açık yasağa rağmen, Rabbanilerin bu yasağı çiğnediklerine dikkat çekmektedir. Bilindiği üzere Rabbanî gelenek Şabat girmeden önce evlerinde Şabat kandili adını verdikleri kandiller yakmakta ve bu kandiller Şabat boyunca yanmaktadır. Bu gelenek bugün de devam etmektedir. Rabbaniler kandilleri yakarken "Mübareksin sen âlemin kralı Tanrı'mız! Tanrı bizi emirleriyle kutsadı ve bizi Şabat kandillerini yakmayı emretti (*Baruh ata Adonay Eloheynu Meleha-Olam aşer kidşanu be-mitsvotav ve-tsivanu le-hadlik ner şel Şabat*)" şeklinde dua etmektedirler. Karailer, bunun apaçık bir şekilde Tevrat'a karşı gelme olduğunu vurgulamaktadırlar. Karailerden önce de Anan ben David, Şabat girmeden önce yakılmış olan kandillerin söndürülmesi gerektiğini ve Şabat'ta yanmakta olan bir ateşin olamayacağını belirtmektedir. Karailer de Rabbanilerin bu uygulamalarını açık bir şekilde Tevrat yasağının ihlali olarak görmektedirler. Özellikle de bunun bir *mitsva* olarak Tanrı'nın buyruğu gibi sunulması ve dua edilmesi asıl büyük günah olarak görülmektedir.³³

Şabat kandillerinin yakılmasının kökeni Mişna'ya kadar gitmektedir. Şabat kandilleri ilk başlarda evin selameti ve eve huzur getirmesi için bir sembol iken özellikle Gaonlar döneminde Karailerin hücumları karşısında bir *mitsvaya* dönüştürülmüştür. Bugün Yahudiler arasında da Şabat kandil-

³⁰ Mişna, Avot, 1:1.

³¹ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 1 (İbranice); 3-4 (İngilizce).

³² Çıkış, 35:3. Hahambaşılık tarafından yapılan Tevrat çevirisinde bu cümle "Nerede olursanız olun, Şabat günü içinde ateş yakmayın" şeklinde tercüme edilmiştir. Bkz. *Tora ve Aftara: Şemot*, çev. Moşe Farsi, (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ, 2007), 473.

³³ Nemoj, *Karaite Anthology*, 17-18.

lerin *mitsva* olarak değerlendirilmesinin kökeniyle ilgili tartışmalar mevcuttur. Her ne kadar İbn Daud, bu konuda bir şüphe yok dese de Şabat kandillerini yakmanın *mitsva* olduğuna dair Rabbanî gelenekte bir hüküm yoktur. Bu uygulamanın *mitsva* statüsünün Gaonlar döneminde Karailere reddiye amaçlı tesis edildiği düşünülmektedir. Mişna'da “Şabat kandilleri ne ile yakılır ve ne ile yakılmaz?”³⁴ şeklindeki bir sorudan Şabat kandillerini yakmanın hükmünün bir *mitsva* olduğunu çıkarmak da mümkün görünmemektedir. Şabat kandilleri yakmak Mişna dönemine kadar giden bir uygulama olmakla birlikte bunun *mitsvaya* dönüşmesinin Gaonlar döneminde olduğu düşünülmektedir.³⁵

Şema' duasıyla ilgili İbn Daud'un söyledikleri de dikkat çekicidir. İbn Daud, Şema' duasının okunmasında bir ihtilaf olmadığını açıklamaktadır. Karailerin o dönemler itibarıyla Şema' duasını okudukları bilinmektedir. İbn Daud'un burada Karailer kabul etmiyormuş gibi Şema' duasından örnek vermesi dikkat çekicidir. İbn Daud'un bu konuda eksik bir bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan o, Anan ve Kirkisan'ın (10. yy.) belirttiği üzere duaların yalnızca Mezmurlardan seçilen pasajlardan oluşacağına dair bilgiden hareketle de Karailerin Şema' duasını okumadıkları şeklinde bir sonuca ulaşmış olabilir.³⁶ Diğer taraftan Rabbanilerin okudukları Şema' duasıyla Karailerin okudukları arasında içerik ve sıralama açısından farklılıklar mevcuttur.³⁷

İbn Daud'un, ayrılığın sadece detaylarda olduğuna dair ifadeleri Karailere cevap sadedinde söylenmiş sözlerdir. Bilindiği üzere Karailer, Rabbanilere yönelik eleştirilerinde Mişna ve Talmud'daki görüş ayrılıklarını dile getirmektedirler. Buna göre herhangi bir konuda bir hahamın görüşünün diğerine taban tabana zıt olması Karailer açısından Mişna ve Talmud'un vahiy mahsulü olmadığına göstergesidir. Bunun en açık şekilde dile getirildiği metinlerden biri de 10. asır ünlü Karai âlimlerinden Salmon ben Yeruham'a aittir. *Milhamot Adonay* adlı eserinde Rabbanilere ve ismen Sadya Gaon'a yönelik reddiyeler kaleme alan müellif, Mişna ve Talmud'daki çelişiklere dikkat çekerek Tanrı'dan gelen ve Musa aracılığıyla aktarılan bir geleneğin bu denli çelişikli ifadeler barındırmasının imkânsız olduğunu

³⁴ Mişna, Şabat, 2:1.

³⁵ Şabat kandillerinin tarihine dair araştırma için bkz. B. M. Lewin, “le-Toldot şel Ner Şabat”, *Essays and Studies in Memory of Linda R. Miller*, ed. I. Davidson (New York: Jewish Theological Seminary, 1938), 55-68.

³⁶ Jacob Mann, “Anan's Liturgy and his Half-Yearly Cycle of the Reading of the Law”, *Journal of Jewish Lore and Philosophy* 1 (1919), 339; Yakup bin Yitshak el-Kirkisani, *Kitābu'l-Envār ve'l-Merākīb*, ed. Leon Nemoy (New York: Alexander Kohut Memorial Foundation, 1939-1943), VI:17.

³⁷ Percy Selvin Goldberg, *Karaite Liturgy and Its Relation to Synagogue Worship* (Manchester: Manchester University Press, 1957), 64-77. Detaylı tartışma için bkz. Daniel Frank, “Karaite Prayer and Liturgy”, *Karaite Judaism*, ed. Meira Polliack (Leiden: Brill, 2003), 559-589.

öne sürmektedir. Rabbanilerin Tanrı'nın İsrailoğullarına biri yazılı biri de sözlü olmak üzere iki Tora verdiğini iddia ettiklerini aktaran Salmon ben Yeruham, bu durumda Sözlü Tora dedikleri malumatın Mişna ve Talmud olarak kayda geçirilmesinin Tanrı'ya isyan anlamına geldiğini, zira sözlü olarak verildiğini belirtmektedir. Ona göre Tanrı, bunun yazıya geçirilmesini isteseydi daha baştan Musa'ya verirken yazıya geçirebilirdi. Tanrı'nın kitabında "Tanrı Musa ve Harun'a şöyle dedi" şeklinde ifadeler olduğuna dikkat çeken müellif, Mişna'ya baktığında ise bu tür vahiy aktarım ifadelerine rastlamadığını belirtmektedir. Mişna'nın mantıktan yoksun bir şekilde bir metne sahip olduğunu ifade eden müellif, "Falanca Rabbi şöyle dedi" dedikten sonra tamamen zıt bir şekilde "Falanca Rabbi ise şöyle dedi" diyerek her ikisinin vahiy mahsulü olarak kabul edilmesini eleştirmektedir. Kendisinin de bir âlim olduğunu belirten Salmon ben Yeruham, bu tür rivayetlere ek olarak "Ben de şöyle diyorum" diyebileceğini ve Mişnadaki ifadelerin kendi yorumundan farksız olduğunu dile getirmektedir.³⁸ İbn Daud'un Mişna ve Talmud'da hahamlar arasındaki ihtilafların esasa yönelik hususlarda değil de detaylarda olduğuna dair açıklamalarının bu tür Karai eleştirilerine cevap vermeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Daud, Rabbanî geleneğin detaylandırılmasından önce Âdem'in yaratılışından başlayarak Tufan, İbrahim'in doğumu, İshak, Yakup, Yusuf, Mısır'daki yaşam, Mısır'dan çıkış gibi ana duraklardan bahsetmektedir. Ardından Musa'nın ölümü sonrasında Yeşu ve Hâkimler dönemindeki isimleri ve görev başında kaldığı yılları sıralamaktadır. Daha sonra Süleyman zamanında Mabel'in yapılmasına değinen müellif, Mabel'in yıkılmasına kadar geçen süreçteki İsrailoğullarına yöneticilik yapan kişilerin isimlerini ve görev sürelerini listelemektedir. Yazar daha sonra konuyu sözlü geleneğin Musa'dan itibaren başladığına getirmektedir. Musa'nın Tevrat'ı aldıktan sonra İsrailoğullarını sabahtan akşama kadar eğittiğine dikkat çeken İbn Daud, bu işin tek başına yürümeyeceğinden hareketle onlardan on, elli, yüz ve binlik grupların başına liderler atadığını ve onların halkı eğittiğini belirtmektedir. Tevrat'ta bu durum Musa'nın ağzından şu şekilde anlatılmaktadır:

Böylece oymaklarınızın bilge ve deneyimli kişiler olan ileri gelenlerini size önder atadım. Onlara biner, yüzer, elliser, onar kişilik toplulukların sorumluluğunu verdim. Oymaklarınız için de yöneticiler görevlendirdim. Ayrıca yargıçlarınıza, kardeşleriniz arasındaki sorunları dinleyin dedim. Bir adamla İsraili kardeşi ya da bir yabancı arasındaki davaları doğrulukla yargılayın. Yargılarken kimseyi kayırmayın; küçüğe de, büyüğe de aynı gözle bakın. Hiç kimseden korkmayın. Yargı Tanrı'ya özgüdür. Çözemeyeceğiniz bir sorun olursa

³⁸ Nemoy, *Karaite Anthology*, 74-82.

bana getirin, ben gerekeni yaparım. O sırada yapmanız gereken her şeyi size buyurmuştum.”³⁹

İbn Daud’a göre Musa’nın kendilerine öğrettiği ve halka da öğretmelerini istediği ve yapmalarını salık verdiği şey, Sözlü Toradır. İbn Daud, buna örnek olarak “Tanrınız Rab’bin adını yerleştirmek için seçeceği yer sizden uzaksa, buyruğum uyarınca Rab’bin size verdiği sığırlardan, davarlardan kesebilirsiniz. Kentlerinizde dilediğiniz kadar et yiyebilirsiniz”⁴⁰ cümlesini alıntılanmaktadır. Musa’nın burada “buyruğum uyarınca” ifadesini kullandığına dikkat çeken müellif, bunun yazılı Toradan değil Sözlü Toradan gelen bir buyruk olduğunu ifade etmektedir.⁴¹ İbn Daud, bu konuyu açıklama sadedinde “Yazılı Tora, binlerce ihtimali içermez” şeklinde bir ifade kullanılmaktadır. Burada kasıt, Yazılı Tevrat’ta emirlerin esasına dair hususların dile getirildiği, detaylar ve muhtemel alternatifler ile ilgili Sözlü Tevrat’ın devreye girdiği ve buna ihtiyaç olduğudur.

Abraham ibn Daud, Filistin topraklarının ve dolayısıyla Yahudilerin Perslerin hâkimiyeti altındayken İskender’in Persleri yıkıp Filistin’e gelmesini de aktarmaktadır. Onun aktardığı hikâyeye göre İskender Mabed’i yıkıp Yahudileri sürgüne göndermeye niyet etmişken Şimon ha-Tsadik karşısına çıkarak onu bu kararından vazgeçirir. Bunun karşılığında Yahudiler o sene doğan çocuklarına İskender adını vermeyi kabul ederler. Bu duruma İskender’in komutanları şaşırırlar. Bunun üzerine İskender, Şimon ha-Tsadik’in silüetini savaş meydanlarında gördüğünü ve bu adamın sayesinde zaferler kazandığını belirtir. İbn Daud, Şimon ha-Tsadik aracılığıyla Yahudiler için böyle bir mucize gerçekleştiğini fakat bu durumun sapkınlığın babaları olan Annan ve Kirkisanî için olmadığını belirtmektedir.⁴²

İbn Daud’un nakline göre İskender, Samirilerin lideri Horonlu Sanballat’ın yanına gelerek onunla da görüşmüş o da İskender’den kendileri için Mabed yapmak üzere izin istemiştir. Ezra ve Nehemya’nın Samirileri kovduğuna değinen İbn Daud, İskender’in Mabed kurma izni verdiğini, onların da kendilerine sunaklar inşa ettiklerini ve ritüeller icat ettiklerini nakletmektedir. Böylece İsrailoğulları iki ana gruba ayrılmışlardır. Bunlardan ilki, Şimon ha-Tsadik ve talebesi Soholu Antigonus’un izinden gidenlerdir. Bu grup, Ezra ve peygamberlerden geleneği alanlar ve onları takip edenlerdir. İkinci grup da Horonlu Sanballat ve onu takip edenlerdir. Bunların kurduğu Mabed’de Menaşe ben Yeşua, Sadok ve Baytos din adamı olarak faaliyet yapmışlardır. İbn Daud’a göre heresiliğin (*minut*) kökeni bu ayrılığa

³⁹ Tesniye, 1:15-18.

⁴⁰ Tesniye, 12:21.

⁴¹ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 5 (İbranice); 6-9 (İngilizce).

⁴² İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 11 (İbranice); 16-17 (İngilizce).

dayanmaktadır. İbn Daud, Sadok ve Baytos'un heretik düşüncelere saplanmasıyla ilgili Rabbanî gelenekte meşhur olan bir hikâyeyi paylaşmaktadır. Buna göre Sadok ve Baytos, Soholu Antigonos'un talebeleridir. Antigonos, "Ödül için efendisine hizmet eden köleler gibi olmayın, bilakis herhangi bir beklenti içinde olmaksızın efendilerine hizmet eden köleler gibi olun"⁴³ demiştir. Sadok ve Baytos, bu sözlerinden ötürü Antigonos'u sorgulamışlar ve bunun üzerine de Antigonos bu dünyada beklenti içerisine girmemeyi gelecek dünyaya hazırlık yapmayı kastettiğini belirtmiştir. Fakat Sadok ve Baytos gelecek dünya ile ilgili ellerinde bilgi olmadığını belirterek hocalarının meclisini terk edip Gerizim Dağı'na gitmiş, Samirilere katılmış ve orada dinî alanda önderlik yapmışlardır.⁴⁴ İbn Daud, burada bir sapkınlık türü üzerinden Karailerin durumunu ortaya koymak istemektedir. Buna göre Samiriler, kendi kafalarından uydurdukları prensiplerle yoldan çıkmışlardır. İbn Daud'a göre, Samirilerin yaptıkları şeyleri çağdaşı Karailer uygulamaktadır. İlginç bir şekilde Kirkisanî de Yeroboam'ın Rabbanilerin öncüsü olduğunu iddia etmektedir. Ona göre heresilik Yeroboam'ın kuzeydeki İsrail Krallığı'nı kurması ve kendisine göre yeni bir düzen oluşturmasıyla başlamıştır ve bu heresilik Rabbaniliğin kökenidir.⁴⁵ Kirkisanî'nin bu iddiası, Rabbanilerin heretikliğiyle ilgili bir köken mitosu yaratma çabasıdır. Oysaki Rabbaniler kendilerini kuzeydeki Yeroboam ve takipçilerine değil, güneydeki Yehuda'ya dayandırmaktadır.

Tannaim ve Amoraim âlimlerini ve talebelerini nesil nesil zikreden müellif, Babil'deki Yahudi akademilerini ve orada görevli âlimleri de ele almaktadır. İbn Daud, daha sonra Babil coğrafyasında Saboraim adı verilen Amoraim ile Geonim âlimleri arasındaki dönemi anlatmakta ve Müslümanların bölgeye hâkim olmalarıyla ilgili bilgiler vermektedir. Yahudi takvimine göre 4374 yılında Muhammed'in peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığından bahseden müellif, ondan Müslümanların/Arapların kralı şeklinde bahsetmektedir. İbn Daud'un verdiği tarih miladi 613-614 yıllarına tekabül etmektedir ki risaletin başlangıcından 3-4 yıl sonrasına denk gelmektedir. Müslümanların Pers devletini tarihten sildiğini nakleden müellif, Ömer bin Hattab zamanında Müslümanların Irak ve İran coğrafyasını ele geçirdiğini belirtmektedir. İbn Daud, Ömer'in halifeliği sırasında Pers devletinin yıkılmasını müteakip Yezdegerd'in kızının esir alındığını ve bu kızın Ömer tarafından dönemin *re'su'l-câlûtu* olan Bustanay'a verdiğini nakletmektedir. Bustanay'ın, Yezdegerd'in kızını Yahudiliğe ikna ettiğini ve

⁴³ Mişna, Avot, 1:3.

⁴⁴ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 12 (İbranice); 17-18 (İngilizce).

⁴⁵ Kirkisanî, *Kitabu'l-Envâr ve'l-Merâkıb*, 1:2. Ayrıca bkz. Nemoy, *Karaite Anthology*, 45-50.

kendine eş olarak aldığı belirten İbn Daud, Ali'nin halife olarak Irak'a geldiğinde dönemin *re'su'l-câlûtu* Yitshak'ın halifeyi karşıladığını, halifenin de onu onurlandırdığını aktarmaktadır.⁴⁶

İbn Daud, Gaonlardan bahsederken Karailiğin ortaya çıkışına da değinmektedir. Anan ve oğlu Saul'den bahsederken "Adları çürüsün!" ifadelerini kullanan müellif, Anan'ın Davud soyundan gelen bir âlim olmakla birlikte kendisinde tespit edilen bir sorundan ötürü *gaon* olarak atanmadığını nakletmektedir. Onun, *re'su'l-câlûtu* olarak atanmak için de herhangi bir ilahi yardım alamadığını belirten İbn Daud, arzu ettiği makamlara ulaşamamaktan ötürü kıskançlık ve hasetle hareket ettiğini ve Babil'de bulunan Yahudileri atalarının geleneklerinden saptırma yolunu seçtiğini ifade etmektedir. Âlimlerin peygamberlerden güvenilir kişiler aracılığıyla nesilden nesile aktardığı bu sağlam geleneğin mevcut olduğuna (*kabalat ha-hahamim mi-pi ha-neviim edim kaşerim mi-pi edim kaşerim*) değinen İbn Daud, böyle yapmakla Anan'ın isyan eden âlim konumuna düştüğünü belirtmektedir.⁴⁷ O, buna ilaveten Anan'ın kitaplar yazdığını, talebeler yetiştirdiğini ve kafasından ilkeler ve prensipler uydurduğunu nakletmektedir. İbn Daud, II. Mabed'in yıkılmasından sonra heresiliğin iyice azaldığını, fakat Anan'la birlikte tekrar güç kazandığını öne sürmektedir.⁴⁸ Rabbani literatürde Anan ben David'in başlattığı hareket genellikle kıskançlık ve haset çerçevesinde ele alınmaktadır. İbn Daud'un bu açıklamalarına bakıldığında onun için Karailiğin ortaya çıkışı ilk defa gündeme gelen yeni bir sapkınlık türü değil, Samiri ve Saduki sapkınlığının yeniden ortaya çıkmasıdır. Rabbani düşünceye göre her iki gelenek de Yahudi cemaatinin içerisinde çıkararak kutsal metinler üzerinde kafalarına göre yorumlar ve prensipler uydurarak kendi geleneklerini inşa etmişlerdir. Diğer taraftan Karailer ise Rabbanileri heresiliği başlatmakla suçlamaktadırlar. Şimon ha-Tsadik'in Yeroboam'dan tevarüs eden uygulamaları devam ettirdiğini ve Rabbani geleneğin bunun üzerine bina edildiğini öne süren Kirkisani, zamanla bu uygulamaların Mişna'da ve diğer eserlerinde kayda geçirildiğini ifade etmektedir.⁴⁹

Saadya Gaon'un durumunu da detaylı bir şekilde nakleden İbn Daud, onunla dönemin *re'su'l-câlûtu* arasında çıkan kavgaya da yer vermektedir. Saadya'nın görevinden uzaklaştırılması, inziva hayatı sırasında kitaplar kaleme alması ve özellikle heretiklerle mücadelesine değinmektedir. Tevrat'ın otoritesini reddeden Hivi el-Kelbî (9. yy.) isimli heretiğin kafasından şey-

⁴⁶ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 34-35 (İbranice); 44-45 (İngilizce).

⁴⁷ *Zaken mamre* ile ilgili bkz. Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdi Sapkınlıklar ve Cezaları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020) 65-67.

⁴⁸ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 37-38 (İbranice); 48-50 (İngilizce).

⁴⁹ Kirkisani, *Kitâbu'l-Envâr ve'l-Merâkıb*, 1:2; Nemoy, *Karaite Anthology*, 49-50.

ler uydurduğuna dikkat çeken İbn Daud, Saadya'nın Hivi ile ilgili tehlikeyi fark ettiğini ve onun iddialarını çürüttüğünü belirtmektedir.⁵⁰ Hivi el-Belhî, Afganistan'ın Belh şehrinde bir Yahudi düşünür olup Tevrat'ta çelişkiler bulunduğu dair eser kaleme almıştır. Rabbani gelenekte Belhî nisbesi yerine hakaret amaçlı Kelbî (köpek) nisbesiyle kendisinden bahsedilmektedir. Tanah'taki çelişkilerden bahsettiği "*Maatayim Şe'lot* (İki Yüz Soru)" adında bir eser kaleme almış fakat bu eser günümüze kadar gelmemiştir. Saadya Gaon, Hivi el-Belhî'nin eleştirilerine cevap amaçlı bir eser kaleme almış ve bu eserinde Tanah'ta çelişki bulunduğu dair iddiaları cevaplamıştır.⁵¹

İbn Daud, Yahudilerin Endülüs'teki durumlarını da anlatmaktadır. Kurtuba başta olmak üzere İspanya'nın farklı yerlerindeki Yahudi cemaatlerinden bahseden müellif zaman zaman da Yahudi âlimler arasındaki kavgalara değinmektedir. Bunun dışında İbn Daud'un bazı ilginç detaylar paylaştığı da görülmektedir. Bunlardan biri de İbn Abitur namıyla bilinen Rabbi Yosef ben Yitshak ben Şetnaş'ın Müslüman idareci el-Hakem zamanında Talmud'u Arapçaya tercüme ettiğine dair bilgidir.⁵²

Samuel ha-Nagid olarak da bilinen Samuel ibn Nagrila'dan (öl. 1056) detaylı bir şekilde bahseden İbn Daud, onun hem İspanya hem de Kuzey Afrika'da ve hatta Babil'deki akademilerde bile güzel bir üne kavuştuğundan bahsetmektedir. İbn Nagrila'nın kendi mali imkânlarıyla bu ülkelerdeki insanlar için kâtipleri aracılığıyla Mişna ve Talmud istinsah ettirerek maddi durumu iyi olmayan talebelere hediye olarak dağıttığından bahseden İbn Daud, İbn Nagrila'nın her sene Kudüs'teki Rabbani sinagoglar için kendi evinde hazırlanan zeytinyağından gönderdiğine de dikkat çekmektedir.⁵³ Kudüs'teki sinagoglara bu özel yardımın yapılmasında *Aveley Tsiyon* hareketinin etkisi ihtimal dâhilindedir. Yahudilerin Kudüs'e hicret etmeleri gerektiğini söyleyen ve Kudüs'e ağıt yakarak Mesih'i ve kurtuluşu bekleyen Karailerin bu alt grubu Kudüs'ün bir mahallesinde toplanarak Kudüs'e göç etmeleri için Yahudileri teşvik etmişlerdir. Kendilerine *Şoşanim* (zambaklar) adını veren bu grup, kışın bitip baharın gelişiyle zambakların açmasını bir sembol olarak alıp kışa benzettikleri sürgünün bitmesinin yakın olduğu mesajını vermekte-

⁵⁰ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 42 (İbranice); 55-57 (İngilizce).

⁵¹ Israel Davidson, *Saadia's Polemic Against Hiwi Al-Balkhi* (New York: Jewish Theological Seminary, 1915). Bu eserin bir kısmı günümüze ulaştığı için Hivi el-Belhî'nin eleştirilerinin bir kısmından habermiz olmaktadır. Hivi el-Belhî'nin kaynaklarının başında, 9. yüzyıl Mecusi düşünürlerinden Merdan Faruk tarafından kaleme alınmış Şikand Gumanik Vijar adlı eserin geldiği düşünülmektedir. Bu eser özellikle Tekvin Kitabı'ndaki yaratılış anlatısındaki çelişkilere odaklanmaktadır. Bkz. Judah Rosenthal, "Hiwi al-Balkhi: A Comparative Study," *The Jewish Quarterly Review* 38/3 (1948), 317-342; Muhammed Ali Bağır, "Ortaçağda Bir Yahudi Heretik: Hivi El-Belhî ve Tanah Eleştirisi." *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 1 (2017), 9-24.

⁵² İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 48-49 (İbranice); 66 (İngilizce).

⁵³ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 53-56 (İbranice); 74-75 (İngilizce).

dirler. *Aveley Tsiyon* hareketinin öncülerinden Daniel el-Kumusî, Orta Doğu coğrafyasının dört bir tarafındaki Karailere çağrıda bulunarak Kudüs'e yerleşmelerini istemiştir. Tanrı'dan korkan her Yahudi'nin Kudüs'e gelerek acı, tazarru ve mahviyetle Tanrı'ya yakarıшта bulunması gerektiğini belirten el-Kumusî, başka milletlerin (Hıristiyanlar ve Müslümanlar?) Kudüs'e gelirken Yahudilerin bu konuda gevşeklik göstermelerini eleştirmektedir. El-Kumusî, hayat meşgalesi içinde gelemeyecek durumda olanları dikkate alarak en azından her şehirden beş kişinin temsilci olarak Kudüs'e hicret etmesini teklif etmektedir. Ayrıca Müslümanların Karailere yardımcı olduğunu ve kolaylık gösterdiğini belirten müellif, bu fırsatın kaçırılmaması gerektiğini ifade etmektedir.⁵⁴ İbn Daud'un İbn Nagrila'nın Kudüs'teki sinagoglara özel ilgisi ve sinagogluların zeytinyağlarını tedarik etmesiyle ilgili verdiği detay, Karailere ve özelden de *Aveley Tsiyon* cemaatinin Kudüs'le ilgili hassasiyetine nazire olarak ortaya çıkmış olabilir.

İbn Daud, Tunus, Cezayir ve Libya (*İfrikiya*) Yahudi cemaatlerinden ve oradaki ilim adamlarından da bahsetmektedir.⁵⁵ Benzer şekilde Fransa'daki Yahudi âlimlerden ve ilim halkalarından da bahseden İbn Daud, bu kişilerin Tevrat'ı ve geleneği sağlıklı bir şekilde hocalarından aldıklarına ve talebelerine ilettiklerine dikkat çekmektedir.⁵⁶ İbn Daud, eserin sonunda da peygamberliğin Haggay, Zekeriya ve Malaki ile birlikte kesilmesinden sonra geleneğin kesintisiz ve kopmaz bir şekilde nesilden nesile devam ettiğini, güvenilir şahitlerin ağzından güvenilir şahitlere (*kulam edim neamanim mi-pi edim neamanim*) aktarılarak bugünlere geldiğini belirtmektedir. İbn Daud'a göre Rabbani gelenekte olan ve hiçbir şekilde kesintiye uğramayan nakil zinciri, Anan ben David ve oğlu Saul için geçerli değildir. Ona göre Anan ve oğlu Saul, Rabbi Yehuda'nın talebeleri olmalarına rağmen sırf kıskançlık ve hasetten ötürü hocalarından gelen geleneği reddederek bozmuşlardır. Bu sebeple Anan'ın ve takipçilerinin "Biz falanca ve falancadan şunları şunları aldık, onlar da peygamberlerden şunları şunları aldılar" şeklinde bir rivayet zinciri ortaya koyamayacaklarını dile getiren İbn Daud, onların kafalarından rivayetler uydurduklarına dikkat çekmektedir.⁵⁷

İbn Daud'un Karailere yönelik eleştirilerinden biri de onların sayıca az oluşlarıdır. Ona göre Rabbaniler Fas'ın en batısından Tunus, Cezayir, Libya, Mısır, Filistin, Arabistan, Irak, Huzistan, Anadolu (*Togarma*) İran, Cürcan, Taberistan, Deylem hatta Volga kıyılarına kadar yayılmıştır. Volga kıyıla-

⁵⁴ Nemoy, *Karaite Anthology*, 34-39. Ayrıca bkz. Daniel Lasker, "Karaite Mourning of Zion as an Ascetic Movement", *Mahşevet Yisrael* 3 (2021), 35-48.

⁵⁵ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 57 (İbranice); 77-78 (İngilizce).

⁵⁶ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 66 (İbranice); 88-90 (İngilizce).

⁵⁷ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 67 (İbranice); 91-92 (İngilizce).

rında Hazarlar denen milletin yaşadığından ve Yahudiliği seçtiğinden bahseden İbn Daud, Hazarların kralı Yosef'in İspanya'daki Rabbi Hisday ibn Şaprut'a mektup gönderdiğini ve Rabbani geleneği takip ettiklerini bildirdiğini nakletmektedir. Toledo'da Hazar Yahudilerinden bazılarını gördüğünü belirten İbn Daud, gelenek ve göreneklerinin Rabbani Yahudiliğe uydurduğunu dile getirmektedir. Yine İstanbul (*Kustantina*), Venedik, Bizans toprakları, Fransa, İtalya, Slav ülkeleri ve İspanya gibi çok farklı coğrafyalarda Rabbani Yahudilerin mevcudiyetine dikkat çeken İbn Daud, bunların hepsinin Mişna ve Talmud geleneğini devam ettirdiğinden bahsetmektedir.⁵⁸ İbn Daud'un buradaki iddiaları doğru değildir. Karaileri küçümsemek için böyle bir yola başvursa da İspanya'ya kadar yayılmış bir hareketin olduğu ortadadır. İbn Daud'un saydığı coğrafyaların çoğunda Karailerin olduğu bilinmektedir. En azından en önemli merkezler Babil, Kudüs, Filistin, Mısır, İspanya ve İstanbul'da Karai varlığı, verdikleri ilmi ürünlerle de cematların varlığıyla da bilinmektedir. Bu anlamda İbn Daud'un Rabbanilerin geniş coğrafyaya yayıldığı ve her yerde Mişna ve Talmud geleneğini sürdürdüklerine dair iddiaları doğru olsa da Karailerin bu bölgelerde mevcut olmadığını iddia etmesi tarihi olarak doğru değildir.

İbn Daud, Sukot Bayramı'yla ilgili de bir anekdot nakletmektedir. Buna göre Rabbani Yahudiler, Kudüs'teki Zeytin Dağı'nda Sukot Bayramı'nı kutlamak için toplandıklarında birbirlerini samimi bir şekilde selamlayıp dağda kamp kurmaktadırlar. Karailer ise aynı dağda birkaç keçi gibi kendi usullerine göre bayram kutlamaya çalışmaktadırlar. İbn Daud, Rabbani ileri gelenlerin aleni bir şekilde dağdaki Karailerin yüzüne herem ilanı yaptıklarından ve Karailerin de sessiz köpekler gibi bakakaldıklarından bahsetmektedir. Herem ilanına muhatap olan Karailer arasında Şeyh Ebu'l-Ferec'in de olduğunu aktaran İbn Daud, ondan "Kemikleri cehennemlik olsun!" şeklinde beddua ederek bahsetmektedir. İbn Daud, burada İspanya'da Karailiğin nasıl taban bulduğuna dair bir bilgi aktarmaktadır. O, Kastilya'dan Ebu'l-Taras isimli bir aptalın Kudüs'e giderek şerli Ebu'l-Ferec'le tanıştığını ve ondan etkilenerek Karailiğe meylettğini belirtmektedir. Karai liderlerine aydınlanmış ve bilge anlamında *maskil* dendiği bilinmektedir. Fakat İbn Daud, kelime oyunu yaparak benzer sesli *kesil* (aptal) ifadesini kullanarak tahkirde bulunmaktadır. İbn Daud, Ebu'l-Taras'ın Kudüs'te Ebu'l-Ferec'in etkisi altında kalarak bir kitap kaleme aldığını ve bunu Kastilya'ya getirdiğini ve burada birçok kişiyi yoldan çıkardığını nakletmektedir. İbn Daud ayrıca Ebu'l-Taras'ın ölüp cehennemi boyladığında takipçilerinin *muallime* adını verdikleri uğursuz dul eşini hareketin başı olarak onurlandıklarını ve

⁵⁸ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 67-68 (İbranice); 92-93 (İngilizce).

kadının yaşamını esas alarak kendilerine bir gelenek ihdas ettiklerini belirtmektedir. Yosef ben Ferrizuel Cidellus'un (öl. 1145) siyasi erki arkasına alıp Karaileri bastırmasına kadar bu sürecin devam ettiğine değinen İbn Daud, bu sayede onların Kastilyadaki güçlerinin kırıldığını belirtmektedir. Onun ölümünden sonra da Karailerin güçlendiğini, fakat Kral VII. Alfonso (öl. 1157) zamanında Karailerin tekrar bastırıldığını nakletmektedir.⁵⁹

Rabbani Yahudilerden Kastilya krallarının danışmanlığını ve hekimliğini yapanların devlet gücünden yararlanarak Karailere baskı uyguladıkları ve bu sebeple İspanya'daki Karai sayısında azalma olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında 1090 yılında Kastilya kralı VI. Alfonso'nun hekimi Yosef ibn Ferrizuel Cidellus ve yine Kastilya kralı VII. Alfonso'nun vergi danışmanı Yehuda ibn Ezra'nın 1147 yılındaki Karailere yönelik baskı ve yıldırma faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. İbn Daud da kendi dönemine geldiğinde bu tür Rabbani yetkililerin baskıları neticesinde Karailerin sayılarının azaldığından bahsetmektedir.⁶⁰ Benzer şekilde İbn Fahhar ailesi de Kastilyada Karailere karşı mücadeleleriyle tanınmaktadır. Her ne kadar Karailerin seslerinin kısılması adına girişimler olsa da onların tamamen bitirilmesi mümkün olmamıştır.

İbn Daud'un Karailere yönelik eleştirilerinden biri de Yahudilerin hayrına hiçbir şey yapmamalarıdır. Tevrat'ın sağlamlığını gösteren bir kitap dahi yazmadıklarını, genel bilgilendirici bir eser telif etmediklerini, Yahudilerin kalplerine ferah verecek bir şiir, vecize veya ilahi bile üretmediklerini ifade etmektedir. İbn Daud, Karailerden "Havlayamayan dilsiz köpekler gibidirler"⁶¹ ifadeleriyle bahsetmektedir. Karailerden birisinin kitap telif etmesi durumunda bu eserin küfür içeren sapkın fikirler barındıracağını belirten İbn Daud, Şeyh Ebu'l-Ferec'in eserini buna örnek göstermektedir. Onun kafasından yorumlar uydurduğundan, herhangi bir delile dayanmadan miras hukukunda yeni şeyler ihdas ettiğinden, akıl ve mantıkla bir yerlere varmaya çalıştığından ve "Akıl, bunu gerektirir" diyerek uydurduğu şeylere kılıf bulduğundan bahsetmektedir. İbn Daud, Ebu'l-Ferec'in görüşlerine bir reddiye kaleme aldığını ve öğrencileri onun saçmalıkları konusunda bilgilendirdiğini belirtmektedir.⁶²

İbn Daud'un bu iddiaları da sorunludur. Anan ben David'le başlayan ve Karailere zirveye çıkan gelenek aleyhtarlığıyla ilgili Anan ben David'e atfedilen "Happisû be-Orayta şappir ve al tiş'anû al da'atî (Tevrat'ı iyi araştırın ve benim sözlerime dayanmayın)" sözü önemli bir değişime işaret etmek-

⁵⁹ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 68-69 (İbranice); 94-95 (İngilizce).

⁶⁰ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, XLVIII.

⁶¹ İşıya, 56:10.

⁶² İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 72 (İbranice); 99-101 (İngilizce).

tedir. 900-1200 yılları arası, Karailerin altın çağı olarak bilinmektedir. Bu dönemde Yahudi kutsal metnine dair çok ciddi üretim yapan Karailer, bu yöndeki kabiliyetleriyle Rabbanilere ciddi bir rekabet oluşturmuşlardır. Karailer, kutsal metin araştırmalarında derinlikli çalışmalar için dil ve gramer alanında yetkin olmanın önemini gördüklerinden bu alanda birçok çalışma ortaya koymuşlardır. Tevrat tefsiri yapabilmek için sağlam bir İbranice ve sözlük bilgisi gerektiği gerçeğinden hareketle İbranice gramer kitapları ve Tevrat sözlükleri hazırlayan Karailer, bu faaliyetleriyle Rabbanileri de etkilemişlerdir. Özellikle İslam dünyasındaki Kur'an tefsirlerinin de etkisiyle ilk sistematik Tevrat tefsirlerini ortaya koyan Karailer, Rabbanilerin bu noktadaki tefsir faaliyetlerine daha sistematik bir şekilde eğilmelerine katkı sağlamışlardır. Metnin zahirini esas alan ve Tanah üzerine yoğunlaşan Karailer bu sebeple *midraş* ve mistik alana girmemişlerdir. Karailerin dil ve tefsir noktasındaki kabiliyetleri ve üretimleri, Babil'deki Yahudileri harekete geçirmiş ve bu durum Rabbanî Yahudiler arasında Aramicenin terk edilerek İbraniceye dönüş yapılmasına neden olmuştur. Karailerle rekabetin bir sonucu olarak Rabbaniler arasında da İbrani dili kitapları, sözlükler ve tefsirler kaleme alınmıştır.⁶³ Bu bilgiler dikkate alındığında İbn Daud'un Karaileri hiçbir üretim yapmamakla suçlaması doğru değildir. Bilakis özellikle Tevrat tefsir geleneğinde ve İbrani diline yönelik sözlük ve gramer çalışmalarında Karailerin, Rabbanileri de harekete geçiren kişiler olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Daud, ayrıca hahamların rivayet zincirlerinden bahsettiğini, sadece *yeşiva* başkanlarının isimlerine yer verdiğini, bunun dışında binlerce âlim olduğunu, hepsini tek tek listelemediğini, fakat böyle rivayet zincirinin ve geleneğinin Karailer için söz konusu olmadığını ifade etmektedir.⁶⁴ İbn Daud, bu çerçevede Rabbanî âlimlerin Tanah sözlükleri, İbranice gramer kitapları gibi yazdıkları eserlerden bahsetmektedir. Rabbanî âlimlerin yazdıkları ve ürettikleriyle İsrailoğullarına güç, kuvvet ve moral verdiklerini dile getiren müellif, onlardan bahsederken "Aziz hatıraları şad olsun (*zeher tsadik livraha*)" diye dua edildiğini Karailerden bahsederken ise "Şerlilerin isimleri çürüsün (*šem raşa'im yirkav*)" şeklinde beddua edildiğini belirtmektedir. İbn Daud, eserini bitirirken Tanah'ta İsrailoğullarının geleceğine dair güzel vaatlerin II. Mabed dönemiyle ilgili olduğunu iddia eden Sadukilerin iddialarını çürütüğünü ifade etmektedir.⁶⁵ İbn Daud'un burada Sadukiler ifadesiyle Karaileri

⁶³ Daniel Frank, *Search Scripture Well: Karaite Exegetes and the Origins of the Jewish Bible Commentary in the Islamic East* (Leiden: Brill, 2004), 248-257.

⁶⁴ Anan ben David'in Rabbanilerden ayrı hareket etmesinden önceki gelenek, aslında Rabbanilerle Karailerin ortak geleneğidir. Aralarındaki temel fark, Rabbaniler bu geleneği kutsarken, Karailer dikkate almamaktadırlar.

⁶⁵ İbn Daud, *Sefer ha-Qabbalah*, 73-74 (İbranice); 101-103 (İngilizce).

kastettiği aşikârdır. Fakat Karailerin geleceğe dair güzel vaatlerin II. Mabed döneminde yaşanıp bittiğine dair iddiada buldukları doğru değildir. Karailerin ezici çoğunluğu bu görüşte değildir. Muhtemelen İspanya'da bir grup Karai bu düşüncede olmuş olabilir. İbn Daud'un da onların düşüncelerini esas alarak böyle bir iddiada bulunmuş olması ihtimal dâhilindedir. Her halükarda İbn Daud için Karailer; gerek Ananiler gerekse sonradan Karailer adıyla her aşamasıyla Sadukiliğin devamı hükmündedir.

SONUÇ

Abraham ibn Daud, *Sefer ha-Kabala*'da şifahi geleneğin Musa'dan itibaren nesilden nesile aktarılarak korunduğunu ispatlamaya gayret etmektedir. Güvenilir kişilerin güvenilir kişilerden aldıkları bu geleneğin kopmadan kendi dönemlerine geldiğini iddia eden müellif, böylelikle Rabbaniğin Musa'nın ve peygamberlerin temsilcisi olduğunu öne sürmektedir. Hadislerdeki rivayet zincirinden ilham alındığı düşünülen bu husus, isnad zincirlerindeki ravilerin sika olması ve bu şekilde silsile halinde aktarılan rivayetlerin sağlamlığını tespit etmeye öykünme ihtimalini ortaya koymaktadır. Burada temel amaç, geleneğin kopmayan bir zincirle nesilden nesile aktararak günümüze geldiğini ispat etmektir. Geriye doğru Musa'ya kadar giden bu zincir aslında bir şeyi ima etmektedir: Günümüz Rabbanileri, Musa'nın ve peygamberlerin yasal varisleridir. Bu iddia, aynı zamanda iki grubun da kutsal kabul ettiği Tevrat'ı Karailerin değil, Rabbanilerin doğru anladığını ve yorumladığını içermektedir.

İbn Daud'un her nesilde ilim adamları ve talebelerini ve onların bağlı bulunduğu *yeşivaları* zikretmesi, Karailere yönelik özel bir amaca hizmet etmektedir. Sadece İbn Daud'un değil dönemin birçok Rabbani âliminin de Rabbani geleneğin kesintisiz bir şekilde kendi dönemlerine kadar ulaştığına dair özel metinler kaleme almaları, Karailerin etkisini ve Rabbani cemaatler arasındaki oluşturdukları tedirginliği göstermesi açısından önem arz etmektedir. Diğer taraftan İbn Daud'un, Rabbani geleneği savunma adına Karailerle ilgili aktardığı bazı bilgilerin doğru olmadığı, bunları bilinçli bir şekilde Karailerin etkilerini küçümsemek amacıyla kullandığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Adnan. *Mağrib Medeniyetinin Zirvesi Muvahhidler: Kuruluş Dönemi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2011.
- Arfa, Milton. *Abraham Ibn Daud and the Beginnings of Medieval Jewish Aristotelianism*. New York: Columbia University, Doktora Tezi, 1954.

- Bağır, Muhammed Ali. "Ortaçağda Bir Yahudi Heretik: Hivî El-Belhî ve Tanah Eleştirisi". *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 1 (2017), 9-24.
- Bektaş, Rumeysa. *Yahudilikte İtikâdî Sapkınlıklar ve Cezaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Ben-Shammai, Haggai. "Between Ananites and Karaites: Observations on Early Medieval Jewish Sectarianism". *Studies in Muslim-Jewish Relations* 1 (1993), 19-29.
- Frank, Daniel. "Karaite Prayer and Liturgy". *Karaite Judaism*. ed. Meira Polliack. 559-589. Leiden: Brill, 2003.
- Davidson, Israel. *Saadiah's Polemic Against Hiwi Al-Balkhi*. New York: Jewish Theological Seminary, 1915.
- El-Kirkisani, Yakup b. Yitshak. *Kitābu'l-Envār ve'l-Merākīb*. ed. Leon Nemoj, New York: Alexander Kohut Memorial Foundation, 1939-1943.
- Eran, Amira. *The Exalted faith/Abraham Ibn Da'ud Ha-Emunah ha-Ramah/translated by Solomon Ibn Lavi Ha-Emunah ha-Nissa'ah/translated by Samuel Ibn Ma'ūṭ The anonymous commentary to Ha-Emunah ha-Ramah*. Jerusalem: Ben-Zvi Institute, 2019.
- Fontaine, Resianne. *In Defence of Judaism: Abraham Ibn Daud: Sources and Structures of ha-Emunah ha-Ramah*. Assen/Maastricht: Van Gorcum, 1990.
- Frank, Daniel. *Search Scripture Well: Karaite Exegetes and the Origins of the Jewish Bible Commentary in the Islamic East*. Brill, Leiden 2004.
- Freudenthal, Gad. "Abraham Ibn Daud, Avendauth, Dominicus Gundissalinus and Practical Mathematics in Mid-Twelfth Century Toledo". *Aleph* 16/1 (2016), 61-106.
- Gil, Moshe. "The Origins of the Karaites". *Karaite Judaism*. ed. Meira Polliack. 73-118. Leiden: Brill, 2003.
- Goldberg, Percy Selvin. *Karaite Liturgy and Its Relation to Synagogue Worship*. Manchester: Manchester University Press, 1957.
- Hadassi, Judah. *Theological Encounters at a Crossroads: An Edition and Translation of Judah Hadassi's Eshkol ha-kofer, First Commandment, and Studies of the Book's Judaeo-Arabic and Byzantine Contexts*. ed. Daniel Lasker, Johannes Niehoff-Panagiotidis, David Sklare, Leiden: Brill, 2019.
- Halevi, Yehuda. *The Kuzari: In Defense of the Despised Faith*. trans. N. Daniel Koberkin, Jerusalem: Feldheim Publishers, 2009.
- Halevi, Yehuda. *el-Kitābü'l-Hazeri: Kitābü'r-Red ve'd-Delil fi'd-Dini'z-Zelil*. Beyrut: Menşuratü'l-Cemel, 2012.
- Jospe, Raphael. *Jewish Philosophy in the Middle Ages*. Brighton: Academic Studies Press, 2009.

- Ibn Daud, Abraham. *The Exalted Faith*. trans. Norbert M. Samuelson, Cranbury: Associated University Press, 1986.
- Ibn Daud, Abraham. *The Book of Tradition: Sefer ha-Qabbalah*. ed. ve çev. Gerson D. Cohen, Philadelphia: The Jewish Publication Society 2010.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saïd. *el-Fasl: Dinler ve Mezhepler Tarihi*. çev. Halil İbrahim Bulut. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kolatch, Yonathan. *Masters of the Word: Traditional Jewish Bible Commentary from the First Through Tenth Centuries*. New Jersey: Ktav Publishing House, 2006.
- Lasker, Daniel. "Karaite Mourning of Zion as an Ascetic Movement", *Mahşevet Yisrael* 3 (2021), 35-48.
- Lewin, B. M. "le-Toldot şel Ner Şabat", *Essays and Studies in Memory of Linda R. Miller*, ed . I. Davidson, New York 1938, 55-68.
- Mann, Jacob. "Anan's Liturgy and his Half-Yearly Cycle of the Reading of the Law". *Journal of Jewish Lore and Philosophy* 1 (1919), 329-353.
- Mesudî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn, *Kitabu't-Tenbîh ve'l-İşrâf*, thk. Abdullah İsmail es-Savi, Kahire: Mektebetu's-Şarku'l-İslamiyye, 1938.
- Nemoy, Leon. *Karaite Anthology*. New Haven: Yale University Press, 1980.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Rosenthal, Judah. "Hiwi al-Balkhi: A Comparative Study". *The Jewish Quarterly Review* 38/3 (1948), 317-342.
- Şeyban, Lütfi. *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Tora ve Aftara: Şemot*. çev. Moşe Farsi. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ, 2007.
- Vehlow, Katja. *Abraham Ibn Daud's Dorot 'Olam (Generations of the Ages): A Critical Edition and Translation of Zikhron Divrey Romi, Divrey Malkhey Israel, and the Midrash on Zechariah*. Leiden: Brill, 2013.